

Сравнителен анализ на кооперативните структури в България и Русия

Проф. дин Виталий Иванович Теплов*

Гл. ас. д-р Ангел Станков Саров**

Проф. дин Елизавета Евгеньевна Тарасова*¹

**Белгородский университет кооперации, экономики и права – г. Белгород, Россия*

***Институт по аграрна икономика – София, България*

E-mail: *rector@bukep.ru; *¹pror-nr@bukep.ru; **angelsarov@abv.bg

Резюме

Разработката проследява трансформациите в управленските структури в България и Русия от времето на създаването на първите кооперации до наши дни. Статията представя движещите социално-икономически и идеологически сили, които са водещи за протичащите изменения в земеделските кооперации.

Методологията на изследването включва качествени и количествени методи: статистическа информация, резултати от дълбочинни интервюта, наблюдения, анализ и синтез на данни, преглед на литературата.

Реформирането на управленската структура, в съответствие с ценностите, принципите и практическите дейности на кооперациите оказва пряко влияние както върху броя на земеделските кооперации и икономическата им ефективност в Русия, така и върху удовлетворяването на интересите на членовете.

Резултатите показват, че въпреки многократните опити все още някои земеделски кооперации не са намерили правилния път за колективното управление на земята. Продължават противоречията по отношение на владението на земята, икономическите сделки, организацията и възнаграждението на труда, разпределението на доходите, което се отразява негативно върху удовлетвореността на член-кооператорите в България.

За ръководните органи все по-трудно е да зачитат кооперативните принципи, което представлява заплаха за идентичността на кооперацията. Първоначалният ентузиазъм на собствениците на земя за колективни действия, в частност коопериране, започва да избледнява.

Ключови думи: кооперативни структури; земеделски кооперации; управленски структури; кооперативни ценности; принципи и практики

Comparative Analysis of Cooperative Structures in Bulgaria and Russia

Prof. Dr. Vitaliy Ivanovich Teplov*

Chief Assist. Prof. Dr. Angel Stankov Sarov**

Prof. Dr. Elizavetha Evgenievna Tarasova*¹

* *Belgorod University of Cooperation, Economics & Law – Belgorod, Russia*

** *Institute of Agricultural Economics – Sofia, Bulgaria*

E-mail: *rector@bukep.ru; *¹pror-nr@bukep.ru; **angelsarov@abv.bg

Citation: Teplov, V., Sarov, A., Tarasova, E. (2020). Comparative Analysis of Cooperative Structures in Bulgaria and Russia. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 65(1), 3-30 (Bg).

Abstract

This study describes the transformations of cooperative structures in Bulgaria and Russia, from the time of the establishment of the first cooperatives to present day. The article presents the driving forces of socio-economic and ideological forces that are leading to ongoing changes in agricultural cooperatives.

The methodology of the survey includes qualitative and quantitative methods: statistical information, results of in-depth interviews, observations, analysis and synthesis, literature review. Reforming the governance structure in accordance with the values, principles and practical activities of cooperatives has a direct impact on both the number of agricultural cooperatives in Russia and economic efficiency, as well as on the satisfaction of members' interests.

The results presents that, despite repeated attempts, some agricultural cooperatives have not yet found the right path for collective land governance. Controversy continues regarding land tenure, economic transactions, the organization and remuneration of labor, the distribution of income, which has a negative impact on the satisfaction of cooperative members in Bulgaria.

It is increasingly difficult for governing bodies to respect cooperative principles, which threatens the identity of the cooperative. Initial enthusiasm for landowners for collective action, and in particular cooperation, is beginning to fade.

Key words: cooperative structures; agricultural cooperatives; governance structures; cooperative values; principles and practices

1. Увод

Земеделските кооперации като икономически и социални структури имат важно значение за устойчивото развитие. Като субекти на социалната икономика и предприемачеството те на свой ред са основна движеща сила за разпространението на принципите на социална отговорност.

Проучването разглежда кооперирането от позицията на груповите и колективните действия със социално-икономическа ориентация в областта на производството, дистрибуцията, доставката, преработката на селскостопански продукти и др. Кооперациите се ръководят от ценностите на самопомощ, отговорност, демокрация, равенство, справедливост и солидарност. Член-кооператорите вярват в етичните ценности като честност, откритост и социална отговорност. Кооперативните принципи се прилагат в съответствие с правните (формални) и неформални правила, с цел мениджърите да направят своите предприятия устойчиви. Развитието и укрепването на принципите на кооперирането са резултат от дълъг исторически процес в контекста на икономическото развитие.

Статията разглежда периодите на формиране и развитие на земеделските кооперации по примера на Русия и България, и се прави анализ на дейността на земеделските кооперации през различни исторически периоди, в различни социално-икономически условия.

В отделните периоди на социално-икономическото развитие на България принципите и практиката на кооперирането често се променят в резултат на политическо влияние. Според Мюнкнер (1995) кооперативните ценности и принципи не се споделят от всички кооперативи. Това твърдение се потвърждава от факта, че кооперативните ценности и принципи могат да се прилагат само при определени условия и ситуации. Dülfer (1995) обяснява това, като казва, че индивидуалните характеристики на кооперациите, които съществуват в определени исторически периоди, са интерпретирани от идеологически влияния. В същото време структурата на кооперативното управление подлежи на реформи (Саров, А., 2016) в съответствие с нормативната уредба. Обаче много често кооперативната практика противоречи на принципите, ценностите и управленската структура (Саров, А., Боевски, И., 2018), защото све-

товният ред се променя, обществото се трансформира, глобализацията и дигитализацията на икономиката продължават, и т.н.

Целта на тази разработка е да се анализират трансформациите, свързани с реформираната система на управление на кооперативните структури в България и Русия от времето на създаването на първите модерни кооперации до наши дни.

Предидни изследвания (Боевски, И., 2007; Саров, А., 2014; Саров, А., Боевски, И., 2016а, б; Саров, А., Боевски, И., 2017) разкриват наличието на силни взаимовръзки между членовете в кооперацията и ръководните органи, от една страна, промените в управленските структури – от друга, в това число заобикаляне на ценностите и принципите в кооперирането.

Въз основа на това може да се предположи, че степента на удовлетворяване на нуждите на кооператорите е по-висока, когато структурата на управление на кооперацията съответства на кооперативните ценности и принципи.

С други думи, удовлетвореността на членовете се засилва от факта, че принципите и ценностите на кооперацията се прилагат в практиката, когато са регламентирани от закона и устава на кооперациите. Ако всички принципи се спазват и използват в оперативната дейност, тогава кооперативното предприятие е по-устойчиво. Фактите за намаляването на членството в кооперацията и броят на кооперативните предприятия, в този контекст, могат да бъдат обяснени с тяхното недоволство.

Изследванията на авторите (Теплова, В. И., Наговицина, Л. П., Тарасова, Е. Е., Исаенко, Е. В., Уколова, Л. В., Наговицина, Л. П.) се фокусират върху развитието на социално-икономическите дейности на потребителните кооперации, основаващи се на диверсифицирана икономика и интеграция на индустриите (производство, снабдяване, търговия), както и върху развитието на земеделските кооперации в Русия. Освен това, като важно конкурентно предимство на потребителните кооперации през всички исторически периоди

от неговото развитие се изтъква ролята им в развитието на селските райони, в обслужването, главно на селското население, и удовлетвореността на жителите на селските райони от стоки и услуги.

2. Материали и методи

Методиката се основава на адаптиран подход, проучване на документи, имащи отношение към развитието на земеделските кооперации в България, официални документи на Министерство на земеделието и горите в България, Министерството на земеделието, горите и рибарството в Русия, Националният статистически институт, преглед на литературата и казуси.

В процеса на изследване, в исторически план, развитието на кооперирането в България може да бъде разделено на четири периода:

1. Първи – предсоциалистически период – от създаването на първата кооперация през 1890 до 1944 г.;
2. Втори – социалистически период – от 1945 до 1989 г.;
3. Трети – постсоциализъм, период на демократични промени след 1990 до 2006 г.;
4. Четвърти – след интеграцията на България в Европейския съюз през 2007 г. до днес.

Според Barton (1989) различията в кооперациите могат да бъдат обособени в четири групи принципи: Rochdale, традиционни, пропорционални и модерни. Развитието на кооперациите в България, в контекста на доминиране на определени принципи на коопериране, може да се характеризира, както следва:

- Периодът преди социализма – принципите на Рочдейл и Фридрих Райфайзен;
- Социализъм – „социалистически“ принципи;
- Постсоциализъм – „традиционни“ принципи;
- Евроинтеграция – „модерни“ принципи.

В историята на развитието на селскостопанските кооперации в Русия авторите определят следните основни периоди:

1. Период 1: поява на селскостопанските кооперации – от създаването на първата земеделска кооперация през втората половина на 1840 г. до 1921 г.;

2. Период 2: развитие на селскостопанските кооперации в контекста на колективизацията – от 1921 г. до 1937 г.;

3. Период 3: развитие на селскостопанските кооперации през периода на перестройката и формирането на пазарни отношения (от 1985 г. до 1995 г.);

4. Период 4: развитието на селскостопанските кооперации в условията на пазарна икономика (от 1995 г. до днес).

3. Резултати

3.1. Първи период в развитието на селскостопанските кооперации в Русия и България

3.1.1. Първи период на развитие на земеделските кооперации в България: предсоциалистически – от създаването на първата кооперация през 1890 г. до 1944 г.

Съвременната кооперация в България, като икономическа и социална организация, се появява в края на XIX век във връзка с необходимостта да се защитят бедните селяни от лихвари, търговци и „чорбаджии“. Това е период на възникване на идеите за утопичния социализъм и честите фалити на дребните производители. Така под влиянието на идеите, взаимствани от Западна Европа и Русия, през 90-те години на XIX^{-ти} век се полага началото на кооперативните структури в нашата страна. В България, за разлика от страните от Западна Европа, първите кооперации възникват в селата. Инициативата идва не от масите, а от образовани хора – пропагандисти на кооперативни идеи (Маринова, Т., Неновски, Н., 2017). Главната роля се отреджда на селската интелигенция: кмет, учителите, духовенството. Всъщност първите кооперации, които се появяват в България, са създадени по модела на движението Райфайзен – немски обединения за кредити и спестявания. Кооперациите Райфайзен, като форма на управле-

ние, се основават на следните принципи: икономическо участие на членовете; солидарност и неограничена отговорност на членовете; ограничен обхват на дейност; задължителен минимален разрешен капитал; универсална дейност. Съответно кооперациите са ориентирани към бърз растеж на капитала и възнаграждение на ръководните органи в управленската структура. От създаването си кооперациите функционират като универсални структури, които извършват дейности за кредитиране, доставка, продажба и др.

На 11 юни 1890 г. в с. Мирково, област Пирдоп, е създадена първата всеотраслова кредитна кооперация „Орало“ – Земеделско кредитно-спестовно дружество, основаващо се на принципите на заемната и спестовната дейност от типа „Райфайзен“. Всеки жител на Мирково можел да кандидатства за членство. Всички кооператори имат еднакви права и могат да преустановят членството си по всяко време (Маринова, Т., Неновски, Н., 2017). Кооперативните структури се придържат към ценностите и принципите от Рочдейлските пионери и Фридрих Райфайзен:

1. Самопомощ;
2. Отговорност;
3. Гласуване на членове на демократична основа (един човек – един глас);
4. Отворено членство;
5. Участието на членовете в основния капитал;
6. Споделена собственост – делът на отделните членове е ограничен;
7. Нетният доход се разпределя между членовете под формата на отстъпка, като се вземат предвид направените разходи;
8. Дивидентите върху собствения капитал са ограничени;
9. Обменът на стоки и услуги се извършва по пазарни цени.

До приемането на Закон за кооперативните сдружения през 1907 г. в България липсва закон, който да регламентира дейността им. До тогава Търговският закон от 1897 г. урежда взаимоотношенията на акционерните дружества, който кооперациите спазват.

В края на 1919 г. в Общия съюз на българските земеделски кооперации (ОСБЗК) членуват 642 кооперации, от които: 620 са селските всестранни кооперации (738 действащи), 12 – селски потребителни кооперации, 3 – скотовъдно-млекарски, 1 лозарска, 3 земеделски синдиката, 3 тютюневи.

Подем на кооперативното движение в България се отчита през периода 1919–1923 г., когато възникват целенасочени политики за утвърждаване на кооперативните структури, въпреки че не липсват настроения и против кооперациите, агитиращи държавата да се намеси в тяхното управление. Историческите данни сочат, че основни застъпници на кооперативното движение в България са Международният кооперативен съюз и Центросъюзът на Съветска Русия.

Между 1920 г. и 1925 г. кооперативните структури са силно политизирани, въпреки че законът забранява кооперациите да принадлежат към политически партии. Така кооперативните сдружения се превръщат в основни носители на политическа пропаганда и идеология, което се отразява негативно върху удовлетворението на член-кооператорите. Това състояние изкривява първоначалната идея за коопериране и съответно за зачитане на принципите им, въплътени в управленската структура, която на практика получава само частично признание от членовете на кооперациите. Кооперативните принципи започват да губят своя смисъл и първоначален замисъл.

През периода 1920–1923 г. в страната на практика съществуват три Съюза, които обединяват кооперативните сдружения с перманентно доказване на легитимността си: Общ съюз на българските земеделски кооперации (ОСБЗК), който се попечителства от Демократическата и Радикалната партия; Земеделска кооперативна банка – Синдикална централа, под опеката на БЗНС; Българско земеделско дружество. Това разединение не се отразява положително върху кооперативното движение и, въпреки опитите за обединение от Синдикалната централа, ръководителите на ОСБЗК го провалят. По време на Световната

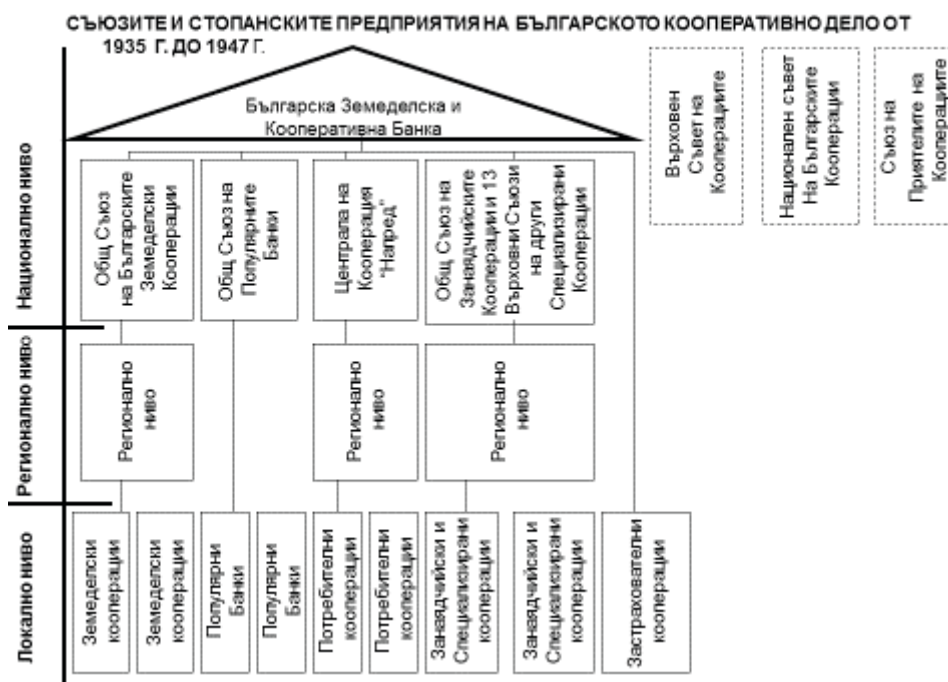
икономическа криза (1929–1933 г.), членският състав на кооперациите расте – през 1923 г. те са 434 954 души, а до 1929 г. достигат 726 820 души. Главната дирекция на статистиката дава следните данни: до края на 1933 г. в България са регистрирани 7549 кооперации, от които активни са 4202 броя.

Според Главната дирекция на статистиката (Статистика на кооперативните сдружения през 1923 г., С., 1925) през 1920 г. броят на членовете в кооперативните сдружения е 398 323, а през 1923 г. те вече са 436 769 броя. Подобно е увеличението на регистрираните кооперативни сдружения – от 2770 през 1920 до 3409 през 1923 г. През разглеждания период се увеличава относителният дял на потребителните кооперации – от 8,0% на 13,5%; на производителните – от 4,1% на 7,9%; на кооперациите за доставки, преработки и продажби – от 3,9 до 9,7%. Селските кредитни кооперации намаляват – от 74,3% до 55,1%.

До 1939 г. в България съществуват 6455 кооперативни сдружения, от които действащи са 3502. В по-голямата си част сдруженията прекратяват дейността си главно поради недоволството на членовете, породени от неблагоприятните политико-идеологически и организационни слабости. В края на 1940 г. кооперациите в България са 3734, а през 1944 г. – 4114 бр.

През 1940 г. се утвърждава типов устав на всички кооперации. Според него икономическата реализация на земята се изразява под формата на рента, като размерът ѝ се определя от общото събрание (ОС) и обикновено не е повече от 40% от дохода за разпределение. Това гарантира както изплащане на рента, така и възнаграждението на труда, но поражда противоречие между онези, които влагат повече земя, искащи по-голяма рента, и тези, влагащи повече труд и заинтересовани от нейното намаление. Задължение на всеки член-кооператор е влягането на труд, определян пропорционално на база внесена земя. Доходът от дейността се разпределя: 40% за рента, 45% за труд, 15% за фондове.

По-късно, през 1942 г. се създава нов закон, който институционално регламентира края

Фиг. 1. Управленска структура на кооперативното дело в България, 1935–1947 г.

Fig. 1. Governance structure of the cooperative activity in Bulgaria, 1935–1947

Източник: *Adaptirana om Boevsky, Laurinkari, 2017 г., стр. 91*

Source: *Adapted from Boevsky, Laurinkari, 2017, pp. 91*

на свободата и самоуправлението на кооперативните структури в България.

3.1.2. Първи период в развитието на земеделските кооперации в Русия.

Възникване на земеделските кооперации – от създаването на първата земеделска кооперация през втората половина на 1840 до 1921 г.

Кооперирането в селското стопанското в Русия възниква и се развива под формата на т. нар. земеделски общества или земеделски партньорства. За аграрна и преобладаващо селска Русия това е от особено значение.

Първият опит за създаване на земеделска кооперация в Русия е направен от последователя на Шарл Фурие – М. В. Буташевич-Петрашевский (1821–1866 г.), бъдещ революционен демократ, през втората половина на 1840 г.

Реалните условия за възникване на кооперирането в земеделието, в Русия, се формират в резултат на аграрни и други реформи, про-

ведени през периода 1860–1870 г. Селяните получават лична свобода, редица граждански права, земя и възможност за независим избор на форми за организация на труда.

От специалните видове селскостопански кооперации, занимаващи се с продажба и преработка на селскостопански суровини, специална роля играят кооперациите на ленопроизводителите, производителите на тютюн, кооперациите в производството на катран и млечните кооперативи.

През 60–70-те години на XIX век се появяват първите маслопреработвателни кооперации. Самостоятелно, без посредници, те купуват мляко от селяните, правят и продават масло, и споделят доходите. През 1896 г. в Западен Сибир възниква първата кооперативна фабрика за масло, която след 10 години има 350 кооперативни предприятия, като само губерниите Томск и Тула преработват половината от произведеното мляко.

Ръстът на селскостопанските кооперации в Русия се улеснява от въвеждането през 1897

и 1898 г. на първите устави на тези общества, които водят до създаването на нови кооперативни предприятия. Уставът предвижда правото на кооператорите да преработват своите продукти и да ги предлагат на пазара като суровини. Дава се възможност да се създадат както универсални, така и специализирани кооперативи (за млечни продукти, за птицепроизводство и др.).

Най-активният им растеж започва след революцията от 1905 г. и аграрната реформа на Столипин от 1906 г. Така от 1898 до 1906 г. в Русия се откриват по-малко от 10 кооператива годишно; от 1907–1909 г. се създават 106 партньорства; за 1910–1912 г. – 769 кооператива.

През 1907 г. в Курган, на базата на „Организация за организиране на кооперативни маслени занаятчии“, е създаден Сибирският съюз на маслените занаятчии и до 1917 г. над 70% от сибирското масло е продадено чрез този съюз.

През януари 1914 г. в Русия има 1254 селскостопански кооператива, от които 386 са „общии“ и 868 са „специални“, свързани с млекопроизводство, 132 – за закупуване на машини и инструменти, 22 – за пчеларство, 18 за винопроизводство и градинарство. В навечерието на Първата световна война оборотът на земеделските кооперации е около 20 милиона рубли. През 1915 г. е създадено Централното партньорство за продажба на лен, което година по-късно обединява 1,5 милиона земеделски производители и продава 20% от целия лен, събран в Русия. Създадени са и машинни кооперации, участващи в закупуването и съвместната експлоатация на селскостопанска техника, кооперации за предоставяне на агрономически и ветеринарни услуги, и др.

През 1916 г. земеделските кооперации вече са 1981 г., до началото на 1917 г. около 2100 г. Преди Октомврийската революция Сибирският регион представлява 90% от износа на масло в Русия. Основна роля в развитието на кооперирането в селското стопанство играе кооперацията Московска народна банка (МНБ), създадена през май 1912 г. Търговският отдел на МНБ се занимава със закупу-

ване на стоки за кооперации (селскостопанска техника и инструменти, торове, семена) и продажбата на техните продукти както на вътрешен, така и на външен пазар – на чуждестранни пазари чрез задграничните си офиси в Лондон и Ню Йорк.

За да развие търговската дейност на земеделските кооперации, през есента на 1918 г. Московската народна банка създава Всеруски съюз на кооперациите, който поема търговските функции на стоковия отдел на тази банка – Всеруски съюз за възлагане на поръчки за земеделско коопериране.

След Октомврийската революция от 1917 г. най-голяма подкрепа получават занаятчийски и комуни. В годините 1918–1920 г. Съветът на народните комисари на РСФСР и местните власти отпускат пари за занаятчийски, колективни ферми и общини, като ги смятат за най-висшите и най-обещаващи форми на коопериране в селското стопанство. Занаятчиите и комуните, обаче, преследват идеологически, а не икономически цели.

В първите месеци след Октомврийската революция все още се наблюдава инерция в развитието на държавното коопериране. През 1918 г. се създават специализирани съюзи на земеделски кооперации: през май се създава Всеруски съюз за преработка и продажба на картофи (Союзкартофель), Централен съюз на градинарите (Плодовощ); през август – Всеруски съюз за продажба на зърнени продукти (Коопзерно) и др. Тези съюзи са ангажирани с поръчки по договори с държавните органи. През декември 1918 г. е създаден Селският съвет. Съветът на земеделските кооперативни асоциации (Селски съвет) е идеологически център на селскостопанското сътрудничество, обединяващ такива известни икономисти – кооператори като А. В. Чайанов, Н. Д. Кондратьев, С. Л. Маслов и др. Съветското ръководство се отнася предпазливо към този орган. След съществуване малко повече от година, по политически и идеологически причини, в началото на 1920 г. Селският съвет е реорганизиран.

В обобщение, Първият период на развитие на селскостопанското коопериране в Ру-

сия се характеризира със създаването на кооперации за продажба и преработка на селскостопански суровини, въвеждането на първите образци на потребителните кооперации, активното нарастване на броя на кооперациите след аграрната реформа, създаването на Всерусийски съюз за поръчки на земеделски кооперации.

3.2. Втори период от развитието на земеделските кооперации в България и Русия

3.2.1. Втори период от развитието на земеделските кооперации в България: социализъм – от 1945 до 1989 година

В началото на 1945 г., под ръководството на партията – държава, се създават първите „доброволни“ сдружения – универсални кооперации за колективно обработване на земята. Въз основа на членски внос е създаден взаимен инвестиционен фонд, който предоставя финансова помощ на кооператорите. През 1950 г. кредитните дейности на селските домакинства са прекратени, докато кредитирането чрез потребителните кооперации продължава да функционира. Трудово-кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС) първоначално са създадени на доброволна основа.

Поради политическия натиск, упражняван при процеса на колективизация на земята, често се предприемат принудителни мерки за „национализиране“. Всъщност частната собственост на значителна част от селското население, предимно на най-проспериращите селяни, се колективизира. Терминът „колективизация“ остава неясен, като предполага „национализация“ на земята. През този период кооперативното дело се ръководи от принципите на кооперирането, изпълнени с идеологически смисъл:

- Доброволно членство;
- Всеки получава възнаграждение, пропорционално на вложения труд;
- Всеки получава годишен доход на база внесения капитал (земя, инвентар или пари);
- Земята остава собственост на всеки член на кооперацията и се работи в интерес на кооперацията;

- Членовете на кооперацията избират съвет, наречен Общо събрание.

Законът от 1945 г. предвижда запазването на правата на частна собственост за членовете на кооперациите. Допълнително кооперативът се задължава да плаща рента на собствениците в размер на 40% от приходите на кооперацията, но през 1960 г. са направени значителни промени в разпоредбата за ТКЗС, което води до рязко намаляване на платената рента. Това се отразява негативно върху удовлетворяването на нуждите на работещите член-кооператори.

Аграрната реформа през 1946 г. оземлява близо 100 хиляди безимотни и малоимотни селяни. Споровете за това дали насилствено или не са създадени ТКЗС и, дали тази структура на земеползване е тоталитарна, е политическа трактовка.

Възрастните селяни споделят за случаи на тормоз от страна на партийните лидери, ако някой откаже да се включи в „колективизацията“. По правило обаче земята се отнема под натиска на партията, а собственикът е принуден да работи в ТКЗС. Така, според данните, дадени в таблицата, трудно е да се представи обективна картина на процесите за създаване на нови организационни структури в България и нивото на удовлетвореност на членовете. По данни, през 1944 г. 7 000 домакинства се включват в ТКЗС, а през 1957 г. техният брой нараства 140 пъти (982 000).

От табл. 1. се вижда, че за периода 1944–1957 г. броят на ТКЗС се е увеличил с над 30 пъти. В същото време, средната площ на обработваемата земя и продукцията на единица площ също се увеличават. Партийната пропаганда използва всички средства, за да включи селските домакинства в ТКЗС. Победните селяни с радост се заемат с работа в такива колективни стопанства, защото това им осигурява сигурност и стабилен доход. От друга страна, по-едрите собственици на земя най-често отказват да се присъединят към тези структури.

През 1954 г. правителството приема Правилник за кооперативните организации, които са групирани: трудовокооперативни зе-

меделски стопанства (ТКЗС), трудовопроизводителни кооперации (ТПК), потребителни кооперации, рибарски кооперации, кооперации на инвалидите и жилищностроителни кооперации (ЖСК).

През периода 1956–1960 г. в ТКЗС се наблюдава процес на обединяване на стопанствата. Техният брой рязко намалява – от 3290 през 1959 г. до 932 през 1960 г. (табл. 2). Икономическите показатели на такива структури са много високи. Но на практика се развива хибридна организационна структура, с

повече от 1700 служители в едно предприятие, което значително изкривява кооперативния модел и загубва смисъла на кооперативната идентичност.

Процесът на трансформация на частното земеделие и лишаването на селяните от имуществото им е регламентирано от Петия конгрес на управляващата партия през 1948 г. Дълбочинни интервюта идентифицират обаче, че част от населението на България не е привърженик на социализма. За да се избегне политически конфликт и да се противодейст-

Таблица 1. Коопериране в селското стопанство в България през периода 1944–1957 г.
Table 1. Cooperation in agriculture in Bulgaria during 1944–1957

Години	ТКЗС, бр.	Брой кооперирани домакинства	Кооперирана земя,%	Среден размер на ТКЗС, дка
1944	110	7000	0,6	240,9
1945	382	34000	3,1	383,8
1946	480	41000	3,7	359,6
1947	579	46000	3,8	328,5
1948	1100	124000	7,2	265,8
1949	1601	156000	13,6	346,2
1950	2506	502000	51,1	862,2
1952	2741	553000	60,5	914,6
1957	3128	982000	86,5	1061,5

Източник: Статистически годишник НРБ, 1969 г.
Source: NRB Statistical Yearbook, 1969.

Таблица 2. Социално-икономически показатели в ТКЗС
Table 2. Socio-economic indicators in the TKZS

Показатели	Мярка	1956	1957	1958	1959	1960
ТКЗС	брой	3100	3202	3290	972	932
Средно обработваема земя	дка	1034,0	1061,5	1153,3	4185,7	4266,2
Основни фондове	хил. лв.	2378	2469	2799	10279	11986
Трудоспособни членове	бр.	553	528	551	1910	1736
Относителен дял на рентата	%	9,3	5,8	1,9	0,1	0
Брутна продукция	хил. лв.	2333	2843	2949	12385	13843

Източник: Минков, М., Люцов, Ив. (1969).
Source: Minkov M., Lyutsov, I. (1969).

ва на политиката на управляващата власт, е извършено ускорено „реконструиране“ на селското стопанство, включително:

- Колективизация на земеделските стопани, без „национализация“ на земята;
- Комасация на разпръснати земеделски земи;
- Модернизация на земеделските дейности.

Размерът на заплащаната рента за предоставена земя се обвързва с размера на заплащането на труда. Така от 1960 г. в ТКЗС не се заплаща рента за земята. Доходите се разпределят единствено според труда и кооперативните фондове. С решение на правителството от 1959 г. някои слаби ТКЗС се преобразуват в Държавни земеделски стопанства (ДЗС). Целта е запазване и използване на ресурсите в планинските и полупланинските райони, и повишаване заплащането на труда.

Основен въпрос е – как самоуправлението в кооперацията би се вписало в новото държавно управление и одържавяването на ресурсите? Налага се промяна на тълкуването – какво е кооперация и какви са основните ѝ функции. Едновременно с това се създава конкуренция на потребителните кооперации – това са държавни общински магазини и предприятия, които на практика дублират и конкурират кооперативните. Предлага се нова социално-икономическа обосновка, с цел създаване на стимули за разгръщане на самоинициативата в кооперативните предприятия. В приетия устав се предвижда създаването на обща система с единно ръководство на двата съюза, с принципите на демократичния централизъм и колективизма в ръководството.

Резултатите от изследването отразяват негативното влияние на честите и неуспешни промени в управленската структура върху развитието на кооперативния модел в селското стопанство в България. Автономността на ТКЗС се губи, в резултат на което водещите държавни партийни органи авторитарно управляват земята и разпределението на доходите. Друга важна характеристика е, че членкооператорите са в най-ниското ниво на уп-

равленската структура, т.е. техният глас не е необходим, те не са част от управлението, а се използват само като трудов ресурс в производствената единица. Партийният секретар изпълнява изцяло функцията на Общото събрание като изпълнителен орган на еднопартийна държава. Трябва да се отбележи, че кооперативната структура практически се е сляла със структурата на управляващата партия. Най-често това се обяснява с негативния опит, характерен за социалистическия период, когато кооперативните форми на управление губят своята идентичност.

ТКЗС изчерпва съдържанието си. Затова през 1970 г. започва изграждане на аграрно-промишлени комплекси (АПК). ТКЗС и ДЗС от даден район се включват в едно АПК по „решение на Общите им събрания“. В края на 1972 г. са изградени 172 АПК, в които се включват 679 ТКЗС и 158 ДЗС, обхващащи 94,7% от обработваемата земя. Собствеността на АПК е разделена на: кооперативна, изградена на базата на ТКЗС (80%); държавна – включена от ДЗС; смесена – ТКЗС и ДЗС.

През 1989 г. кооперативните съюзи се трансформират в териториални дружества, в резултат на което структурата на кооперативното управление и държавната собственост се променят. Тази реформа е опит на некооперативните предприятия да привлекат държавни структури за участие в кооперативната собственост. Всичко това противоречи на кооперативните ценности и принципи, кооперативното право, устава и е в несъответствие със световната практика.

Според данните от теренни изследвания за социалистическия период, изследователската група идентифицира следните „принципи“ на коопериране, които на практика са антипринципи:

1. Задължително членство;
2. Държавно-партиен контрол;
3. Авторитарна система за управление;
4. Зависимост от партията;
6. Частната собственост е държавен дял;
8. Нетният доход се разпределя в държавните структури;
9. Ползи в полза на партията – държава;

10. Национализирана частна собственост.

Въпреки някои идеологически противоречия, процесът на интензификация на селското стопанство налага прилагане на най-новите научни достижения. Те са предпоставка за внедряване на нови организационни форми, вследствие на което се увеличава неколккратно добивът от земеделските култури. България придобива водеща роля в световния износ на някои суровини и готови продукти от хранително-вкусовата промишленост.

3.2.2. *Втори период от развитието на земеделските кооперации в Русия – колективизация – от 1921 г. до 1937 г.*

С началото на новата икономическа политика (март 1921 г.) започва вторият период в историята на земеделското коопериране в страната. На 16 август 1921 г. Всеруският централен изпълнителен комитет и Съветът на народните комисари на РСФСР издават указ „За земеделското коопериране“, в съответствие с който започва възраждането на най-първичните форми на коопериране. В същото време много комуни, занаятчийски и колективни ферми се разпадат.

Съвсем скоро в Москва се провежда учредителният конгрес на единния всеруски център за коопериране в селското стопанство – Селъскосоюз. На конгреса са определени основните насоки за работа и задачите на кооперирането в селското стопанство: развитието на дейностите по снабдяване и продажби, мащабното коопериране на производствените процеси в земеделието. Основният тип първична земеделска кооперация става универсална селскостопанска кооперация с кредитни функции, обединяваща както отделни селски домакинства, така и малки земеделски кооперации.

Съветското правителство разрешава на Земеделския съюз да извършва външнотърговски операции както с кооперативни организации, така и с частни фирми от чужди държави. Земеделският съюз започна да отваря своите външнотърговски бюра в чужбина. В края на 1923 г. представители на Земеделския съюз взимат участие в световния конгрес по производство на млечни продукти в САЩ.

През 1922 г. СССР има 22 хиляди земеделски кооперации, през 1925 г. – почти 55 хил. Най-разпространените форми на земеделско коопериране в СССР през 20-те години са: универсални партньорства, специализирани партньорства, партньорства за съвместно обработване на земя (ТОЗы).

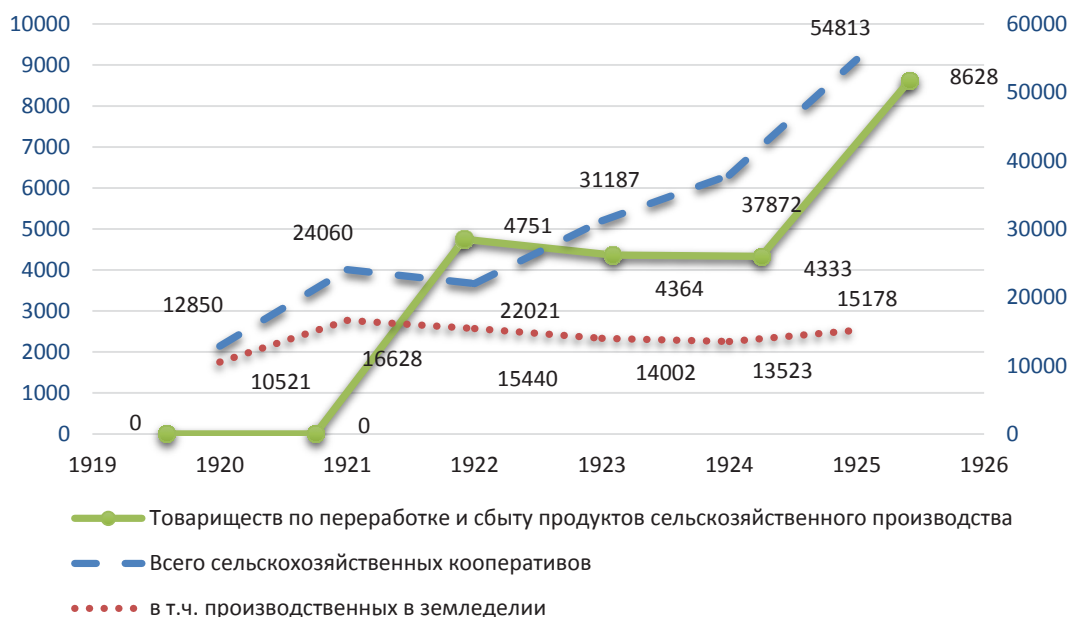
Широко се използват универсални партньорства, които изпълняват доставки и маркетингови функции, първична преработка на суровини, селскостопански услуги и предоставят помощ на членовете си със заеми. Съживяват се и специализираните партньорства: за млечни продукти, добитък, лен, рекултивация, машини.

Много неблагоприятна е финансовата политика на държавата по отношение на първичните форми на коопериране. Заемите се отдават за кратък период (до една година), следователно 70–75% не се връщат навреме; продажбата на стоки се облага с данъци на всяко организационно ниво на коопериране. Същевременно са създадени преференциални условия за колективните стопанства: отстъпката за данък върху селското стопанство за тях достига 25%, една трета от колективните стопанства са изцяло освободени от нея.

Въпреки това, до 1927 г. в СССР земеделското коопериране обединява до 60% от земеделските стопанства. През финансовата 1927–1928 г. участието на земеделски кооперации в общия обем на земеделската реколта достига: 96% за захарно цвекло, 71,8 за масло, 48,4 за месо и 35% за хлебни продукти. Колективните стопанства продават само 1,7% от зърното, добито от държавата. В средата на 1927 г. по-малко от 1% от всички селски стопанства на СССР са в колективните стопанства.

Една от разновидностите на селскостопанското коопериране в СССР през 20-те години на миналия век е партньорство за съвместно обработване на земята, в което са обединени поземлените парцели на селяните.

Партньорствата за съвместно обработване на земята са широко разпространени преди началото на пълната колективизация. През 1929 г. те представляват 60% от всички колективни стопанства.

Фиг. 2. Динамика на някои видове земеделски кооперации в Русия за 1920–1925 г.
 Fig. 2. Dynamics of some types agricultural cooperatives 1920–1925

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).
 Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

На XV конгрес на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики), проведен през декември 1927 г., е взето решение, заедно с развитието на най-простите форми на коопериране, да се ускори процесът на обединяване на селяните в колективните стопанства.

Периодът от 1927 до 1937 г. може да се счита за втори период на колективизация в Русия. През декември 1927 г. е проведен Петнадесетият конгрес на Комунистическата партия (ВПК(б)), който влиза в историята като конгрес на колективизацията. На него обединението на малките селски стопанства в селскостопански производствени кооперации (колективни стопанства) е предложено и обосновано като основна задача на селото.

Ако през 1929 г. делът на селските домакинства, обединени в кооперации, е бил 3,9%, то към 1933 г. той е 93,0%.

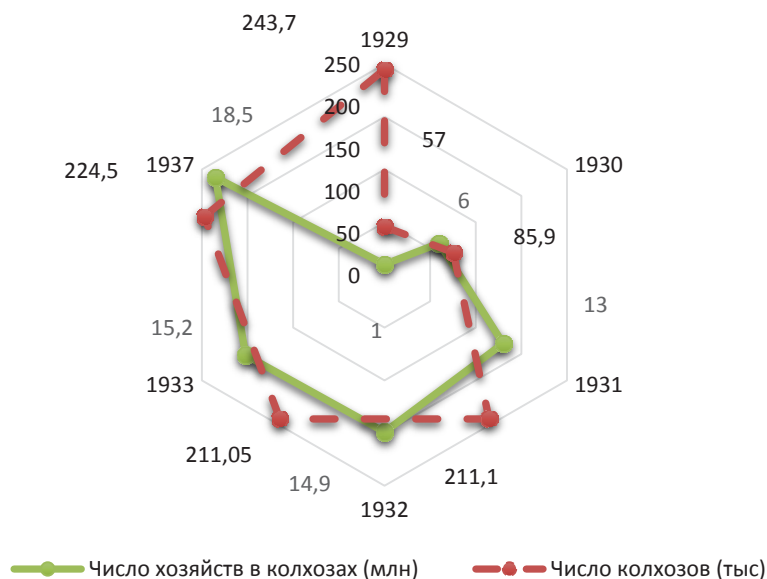
В началото на 1928 г. в страната възниква остра криза с държавните поръчки за селскостопански продукти. Селяните не искат да ги предадат на ниски цени и ги задържат, очаквайки по-високи цени. Държавата не може да повишава цените, тъй като това би довело до

намаление на финансирането на вече изградени промишлени съоръжения.

От януари 1930 г. до 1937 г. в Русия се провежда политика на колективизация, като се комбинират стопанства в колективни и държавни стопанства, над които е установен пълен държавен контрол. В същото време са ликвидирани всички първични земеделски кооперации. Единствената форма на коопериране в селското стопанство е селскостопанският колхоз (колективно стопанство). Кооперативният сектор в селското стопанство на СССР е практически елиминиран.

През 1937 г. основната цел е процесът на превръщане на частната собственост на селяните в колективна собственост. Аграрната политика на съветската държава с течение на времето е гарантирана – колективизацията на едро възпелзва концепцията за монополно земеделие.

Създаването на система за коопериране в селското стопанство в постсъветска Русия се провежда в трудни условия, свързани с политиката на колективизация. Следователно в момента развитието на агропромишле-

Фиг. 3. Динамика на броя на колективните стопанства и броя на домакинствата в колективните стопанства в Русия за 1929–1937 г.

Fig. 3. Dynamics of the number of collective farms and the number of households in collective farms 1929–1937

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).

Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

ния комплекс (АПК), и в частност на селско-стопанското коопериране, е обявено за една от приоритетните държавни програми.

3.3. Трети период в развитието на земеделските кооперации в България и Русия

3.3.1. Трети период в развитието на земеделските кооперации в България: Постсоциализъм – период на демократичните промени след 1990 г.

От 1989 г. насам в България настъпват „демократични“ промени във всички области на социално-политическия живот. Създават се така наречените ликвидационни съвети, които реструктурират българското земеделие. Те оказват влияние и върху българското кооперативно дело, създавайки нови политически и икономически предпоставки за развитието на управленски структури за коопериране от нов тип. Аграрната реформа от 1991 г. премахва старите организационни форми и възстановява частната собственост върху зе-

мята. След разрушителните действия на ликвидационните съвети се създава обективната необходимост да се намери изход от ситуацията, като една от тези възможности е създаване на земеделски кооперации. Създадените кооперативни производствени единици обаче са лошо адаптивни към условията на нестабилен пазар и засилена конкуренция от страна на големите корпоративни структури.

През 1995 г. в Манчестър, Великобритания, е приета Харта за кооперативна идентичност. Впоследствие традиционните принципи на Международния кооперативен алианс са признати официално от Организацията на обединените нации (ООН) – през 2001 г., и от Международната организация на труда (МОТ) – през 2002 г.:

Традиционни кооперативни принципи:

1. Самопомощ и солидарност;
2. Доброволно и отворено членство;
3. Демократично управление и контрол от членовете;

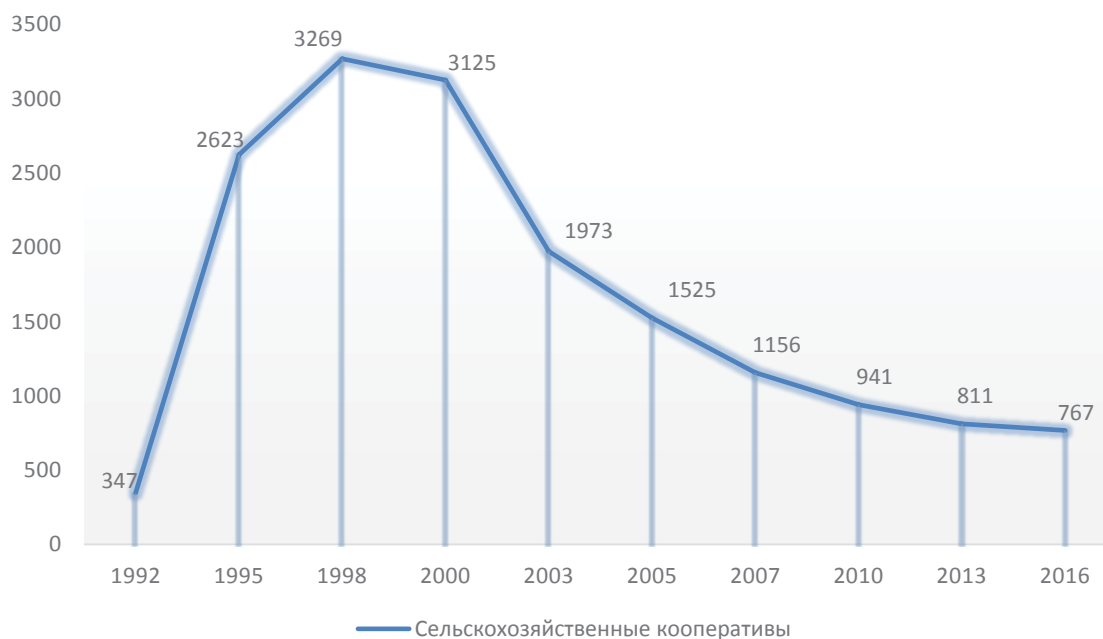
4. Участие на членовете в икономическата дейност;
5. Автономност и независимост;
6. Образование, професионално обучение и разпространение на информация;
7. Сътрудничество между кооперациите;
8. Грижа за общността.

Управленската структура на земеделските кооперации в България се основава на разширения традиционен модел. През периода земеделските кооперации се политизират – те се определят като „сини и червени“ (Hanisch, 2003), съответно се идентифицират с двете най-големи партии от този преходен период.

Структурната реформа изправя българското общество пред редица предизвикателства, свързани с поземлените отношения (Копева, Д., 2012; Йовчевска, П., 2016); моделът на размити права на собственост, нестабилни организационни структури, турбулентна среда и недостиг на пазари. Земята е разпокъсана, а по-голямата част от собствениците дори не знаят къде е разположен парцелът им. За подобряване на бизнес климата са необходи-

ми спешни промени в законите и разпоредбите. Освен това, кооперативната структура, в опит да намери своето място в обществото, е изправена пред редица теоретични, научни, концептуални, правни, политически и практически проблеми (Боевски, 2007).

През този период членовете на кооперациите натрупват организационни, управленски и финансови проблеми. Председателите на кооперациите осъществяват ръководство, игнорирайки принципа на демократичното управление. Сделките с физически лица, които не са членове на кооперативната организация, са приоритет, а интересите на собствениците на земи са игнорирани. Земеделските кооперации приемат характерните черти на конвенционалните корпоративни структури и съответно губят своята идентичност. Все по-често се появяват случаи на опортюнистично поведение от страна на ръководните органи, „free-rider problem“ (икономически феномен, който се проявява във факта, че потребителят на общественото благо се опитва да избегне отговорността, а в максимална

Фиг. 4. Динамика на земеделските кооперации в България, 1992–2016, брой
 Fig. 4. Dynamics of agricultural cooperatives in Bulgaria, 1992–2016, number

Източник: Агростатистика, МЗХГ (2019 г.).
 Source: Agrostatistics, MAFG (2019).

степен се възползва наготово от създаденото благо), липса на интерес на членовете на кооперацията към дейността. Това води до редица проблеми като: нестабилни пазари; влошени взаимоотношения в кооперативната група; недостиг на трудови ресурси; и др.

В периода 1992–1996 г. броят на земеделските кооперации нараства с над 140% (фиг. 4). През 1997–1999 г. се наблюдава известно стабилизиране. От 1999 г. броят на земеделските кооперации и обработваемата им земя постоянно намалява в резултат на фалити. През 2005 г. само половината (1525 бр.) от земеделските кооперации функционират.

Причините за това са практики, изразяващи се в слабата активност на членовете при решаването на най-важните въпроси за кооперацията по отношение на производствената и икономическата дейност, което показва противоречие с принципа на демократичното управление. Членовете на кооперациите са много активни в обсъждането на въпроси, свързани с подобряването на условията на труд и рентата през годината. За българските кооперации става все по-трудно да се адаптират към променящата се икономическа среда. Трудно поддържат стабилна капиталова структура, което ги прави финансово нестабилни. Причините за тази ситуация са както външни – слабости на селскостопанската политика и законодателството, така и вътрешни – малко инвестиции и иновации, неэффективно използване на природните ресурси, проблеми с управлението и контрола, неадаптирана управленска структура. За да се реши проблемът с недоволството на член-кооператорите, възможностите са: да се намали техният брой в кооперацията; да се обединят интересите на членовете; да се въведат иновативни (хибридни) управленски структури; хоризонтална и вертикална интеграция.

3.3.2. Трети период в развитието на земеделските кооперации в Русия – период на „перестройка“ и развитие на пазарните отношения – от 1985 г. до 1995 г.

От април 1985 г. в Русия се провежда политика на перестройка, която определя нови

подходи в развитието на икономическите отношения. Започва Третият етап от развитието на кооперирането в земеделието в Русия.

През периода на перестройката кооперативният сектор се утвърждава. Кооперациите се развиват в различни сектори на икономиката.

На 26 май 1988 г. е приет Законът на Съюза на съветските социалистически републики „О кооперации в СССР“, който определя кооперациите като специални специфични предприятия, работещи в единен национален икономически комплекс, заедно с държавните предприятия.

Този закон допринася за създаването на демократични основи в икономиката. Кооперациите придобиват независимост при решаването на организационни и икономически проблеми, и при планирането на социално-икономическите дейности. Приемането му обаче не допринася за възраждането и развитието на земеделските кооперации в Русия.

В системата на земеделското социалистическо коопериране са разрешени два основни типа кооперации: производствени и потребителни.

Преобладаващата форма на производствена земеделска кооперация е колективната ферма.

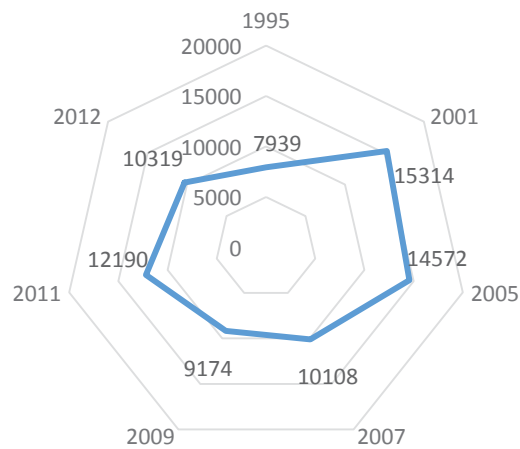
Броят на регистрираните селски (фермерски) домакинства нараства от 4,5 хиляди единици през 1990 г. до 270 хиляди единици през 1993 г.

В селските райони са сформирани земеделски предприятия от различни организационни и юридически форми на държавни стопанства, дружества с ограничена отговорност и селски (земеделски) предприятия; и други земеделски кооперации.

В Русия се развиват различни видове земеделски кооперации: за производство, за потребление, включително кредитиране. развитието им в различни периоди се дължи до голяма степен на мерките на държавното регулиране и държавната подкрепа за кооперациите.

Динамиката на броя на земеделските кооперации от различни видове в отделни времеви периоди е показана на фиг. 5–7.

Численность сельскохозяйственных производственных кооперативов, ед.

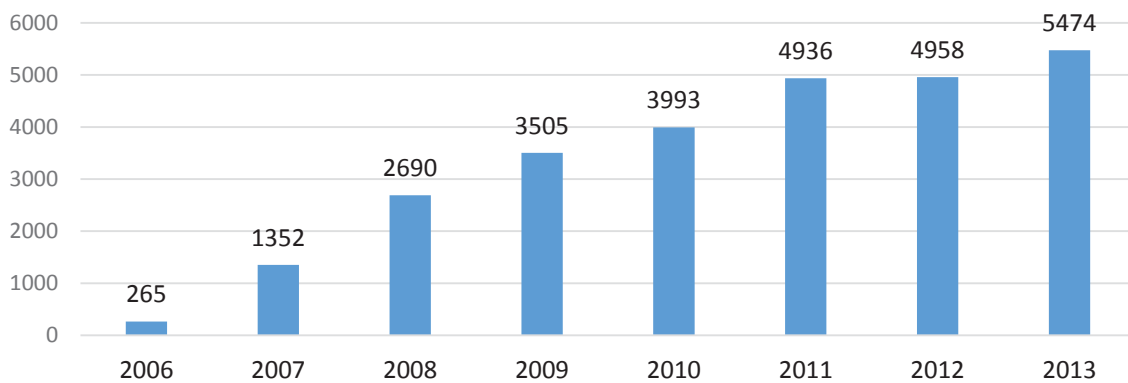
Фиг. 5. Динамиката на броя на земеделските производствени кооперации в Русия от 1995 г. до 2012 г.

Fig. 5. Dynamics of the number of agricultural production cooperatives in Russia 1995 – 2012.

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).

Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

Сельскохозяйственные потребительские кооперативы

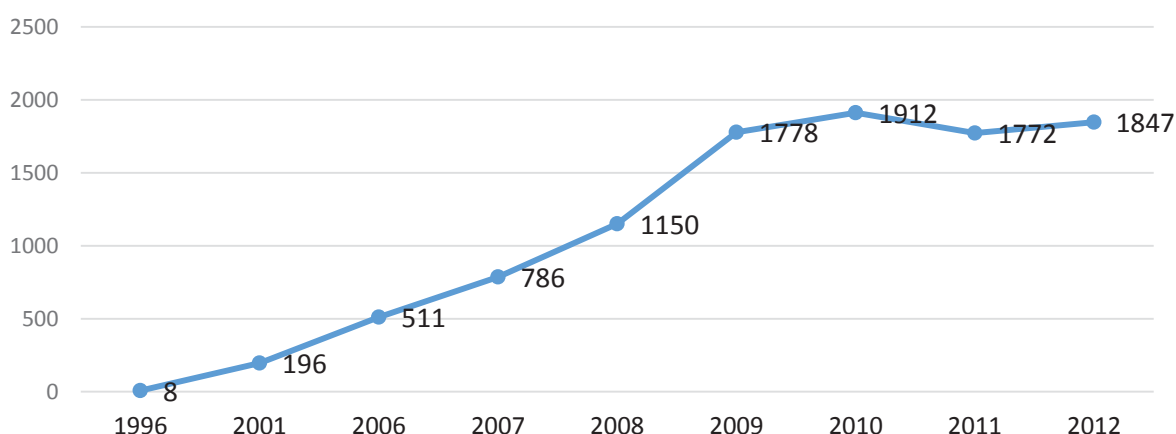
Фиг. 6. Динамиката на броя на регистрираните земеделски потребителски кооперации в Русия (без кредитни)

Fig. 6. Dynamics of the number of registered agricultural consumer cooperatives in Russia (excluding credit)

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).

Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

Сельскохозяйственные потребительские кредитные кооперативы

Фиг. 7. Регистрирани земеделски потребителни кредитни кооперации, брой
 Fig. 7. Registered agricultural consumer credit cooperatives, number

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).
 Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

3.4. Четвърти период в развитието на земеделските кооперации в България и Русия

3.4.1. Четвърти период в развитието на земеделските кооперации в България – след интеграцията на България в Европейския съюз през 2007 г. до днес

Присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. и съпътстващите процеси на трансформации в социално-икономически аспект не отминават земеделските кооперации. През периода 2007–2016 г. процесите на реструктуриране в България се

изразяват в намаление на общия брой на земеделските кооперации (табл. 3). За десетгодишния период, след присъединяването ни към ЕС и прилагането на Общата селскостопанска политика (ОСП), кооперациите намаляват с 34%, като от 1156 бр. през 2007 достигат 767 бр. през 2016 г. Едновременно с това се редуцира и обработваемата им площ, която за периода 2007–2016 г. намалява с около 215 610 ха (30%), и се свива до 510 697 ха. При същите условия, през периода използваната земеделска площ (ИЗП) в страната се увеличава с над 25%, като достига 3 795 534 ха през

Таблица 3. Динамика на земеделските кооперации и размер на ИЗП
 Table 3. Dynamics of agricultural cooperatives and size of utilized agricultural land

	Стопанства, брой				ИЗП, ха			
	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016
Общо за страната	481920	357074	244594	184448	3050744,90	3616964,73	3794910,54	3795534,35
Кооперации	1156	941	811	767	726305,45	643554,74	565372,87	510697,63

Източник: МЗХГ, „Агростатистика“.
 Source: Agrostatistics, MAFG.

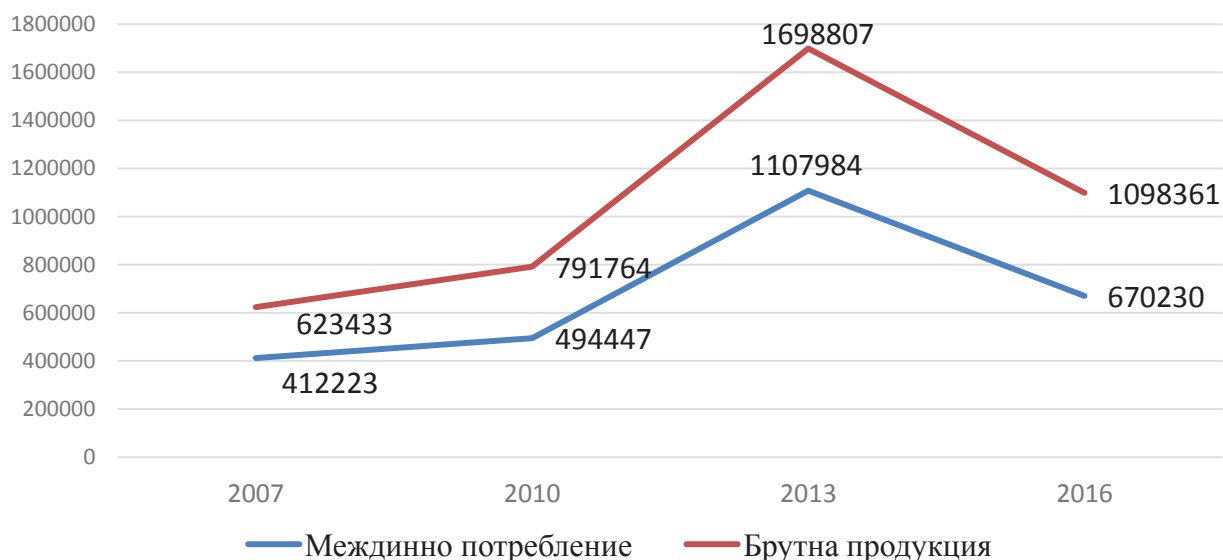
2016. Въпреки че кооперациите са от групата на големите стопанства и са основни бенефициенти на мерките за подкрепа по ОСП, техният брой и обработваемите им земи намаляват. И ако през 2007 г. земеделските кооперации стопанисват около 25% от обработваемата земя в страната, то през 2016 г. тя намалява до 13%.

С увеличението на ИЗП се увеличава и средният размер на едно стопанство. Намаляването на броя и размера на ИЗП, обаче, оказва положителен ефект върху средния размер ИЗП на една производствена единица. При земеделските кооперации този процес се потвърждава отчасти. През 2016 г. средният размер ИЗП в земеделските кооперации е 665,84 ха, спрямо 628,29 ха за 2006 г. (увеличение с около 6%), което се дължи най-вече на намаляването на броя им. Най-голяма ИЗП е отчетена през 2013 г., когато достига средно 697,13 ха. Общо за страната това увеличение е над три пъти, но пък в абсолютни стойности е значително по-малко по размер – от 6,33 ха през 2006 г. достига до 20,58 ха през 2016 г.

През годините 2007–2013 г. се очертава тенденция към увеличаване на брутна-

та продукция (БП) и междинното потребление (МП) в земеделските кооперации (фиг. 8). През 2016 г. следва намаление на тези показатели. Относителният дял на МП е трайно в границите 61–66% от БП. Най-висок е той през 2007 (66%), а най-нисък – 61%, през 2016 г. През 2013 г. се забелязва рязко увеличение на МП, което се дължи на силно завишените цени на факторите на производство. Спрямо предходната 2010 г. те се увеличават двойно. През този период се увеличават субсидиите по СЕПП – I-ви стълб на ОСП. Вследствие на това увеличение се повишават и рентните плащания на единица площ. Въпреки това увеличение, до 2013 г. рентата заема средно между 30–50% от получената подкрепа. Тази практика се отчита в цялата страна, при повечето земеделски стопанства, не само при кооперациите. Резултатът от политиката на ОСП не е благоприятен за доходите на собствениците на земеделски земи, защото ефектът се акумулира в голяма степен от ползвателите (арендатори, търговски дружества, кооперации).

Върху рентабилността на земеделските кооперации пряко отражение имат нетният

Фиг. 8. Среден размер на брутна продукция и междинно потребление в земеделските кооперации, лв.

Fig. 8. Average gross output and intermediate consumption in agricultural cooperatives, BGN thousand

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, първични данни.
Source: MAFG, FADN, Agrostatistics, primary data.

доход и разходите за производство (фиг. 9). Данните показват, че през 2016 г. рентабилността без включени субсидии е отрицателна величина (-0,03%), а с включени субсидии се повишава и достига 20%. Периодът 2007–2016 г. се характеризира с големи колебания. Най-висока норма на рентабилност е отчетена през 2010 г., когато тя достига над 40% с включени субсидии, докато през периода 2010–2016 г. намалява. Причините за намаляването на рентабилността в земеделските кооперации трябва да се търсят във високите нива на разходите, особено силно изразени в повишаването на МП. Оттук следва, че субсидиите по ОСП оказват положително влияние върху икономическата ефективност. Обезпокоително е, че за периода 2010–2016 г. рентабилността с включени субсидии е намаляла с 50%, а без субсидии с 25%. Изводът е, че дейността на земеделските кооперации става все по-нерентабилна.

3.4.2. Четвърти период в развитието на земеделските кооперации в Русия в условията на пазарна икономика (от 1995 г. до днес)

От 1995 г. започва период на развитие на земеделските кооперации в условията на пазарна икономика.

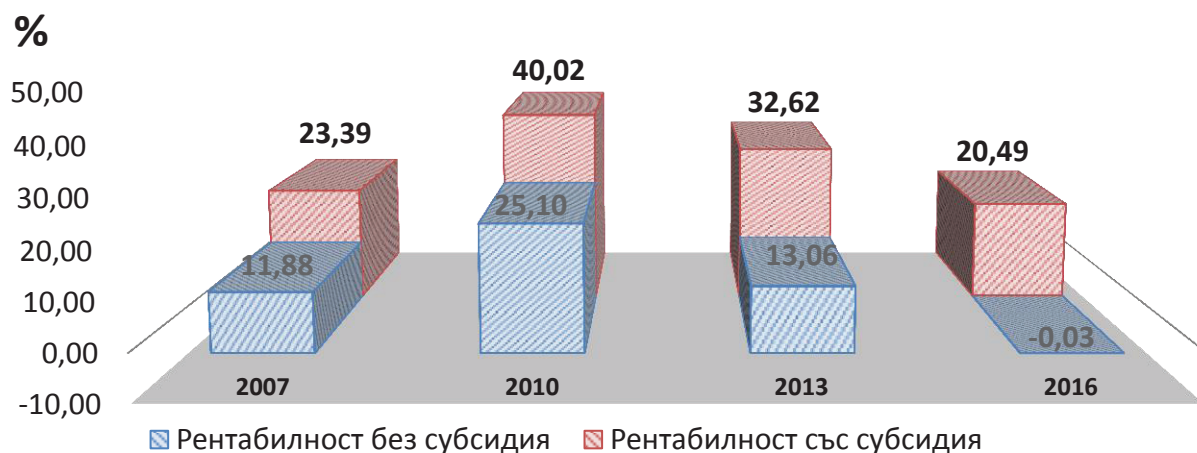
В Русия се развиват различни видове земеделски кооперации: за производство, за потребление, включително кредитиране. Развитието на различни видове кооперации в различни периоди се дължи до голяма степен на мерките на държавното регулиране и държавната подкрепа за кооперациите.

Динамиката на броя на земеделските кооперации от различни видове в отделни времеви периоди е показана на фиг. 10-13.

Важни нормативни документи, допринесли за укрепване на правния статус на кооперирането в селското стопанство в Русия, са Гражданският кодекс на Руската Федерация, влязъл в сила на 1 януари 1995 г. и законът „О сельскохозяйственной кооперации“, който влезе в сила на 16 декември 1995 г.

1. Списък с инструкции за изпълнение на Обръщението на Президента на Руската федерация до Федералното събрание на Руската федерация от 1 декември 2016 г., 5 декември 2016 г. № ПР-2346:

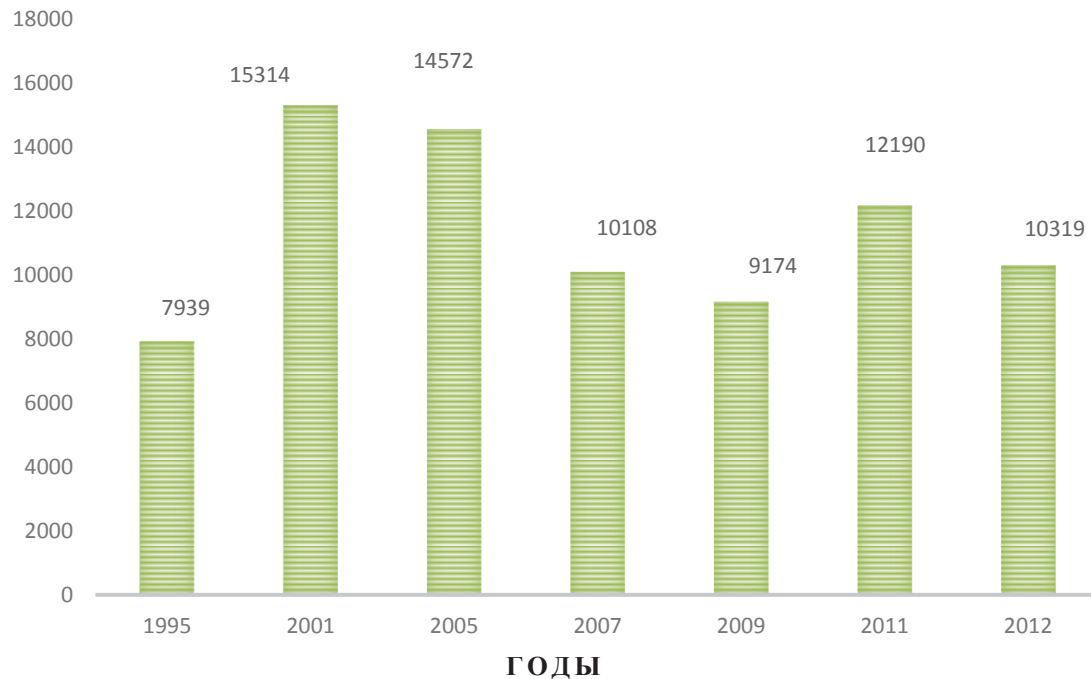
• Клауза 12. Акционерното дружество „Федерална корпорация за развитие на малки и средни предприятия“, съвместно с Министерството на земеделието на Русия, субекти на държавните органи на Руската Федерация, както и с участието на акционерните друже-

Фиг. 9. Норма на рентабилност на земеделските кооперации, %

Fig. 9. Profitability Rate of agricultural cooperatives, %

Източник: МЗХГ, „Агростатистика“, Първични данни „СЗСИ“ и собствени изчисления.
Source: MAFG, FADN, Agrostatistics, primary data, own calculations.

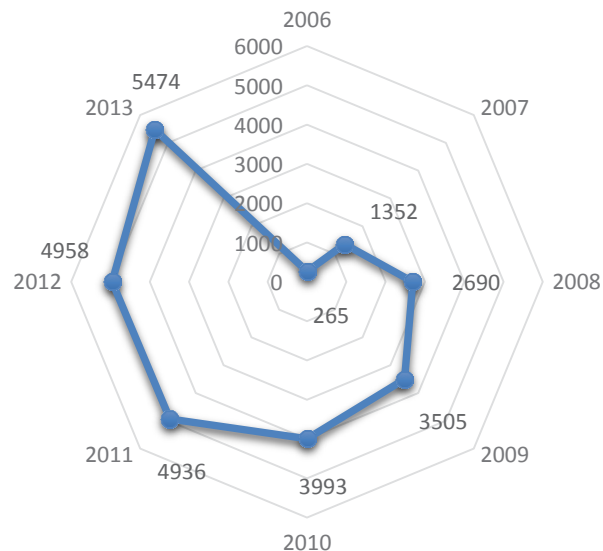

Фиг. 10. Динамиката на броя на земеделските производствени кооперации в Русия от 1995 г. до 2012 г.

Fig. 10. Dynamics of the number of agricultural production cooperatives in Russia from 1995 to 2012

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. / Росстат – М., 2018, с. 522.*

Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb. / Rosstat – М., 2018, p. 522.*

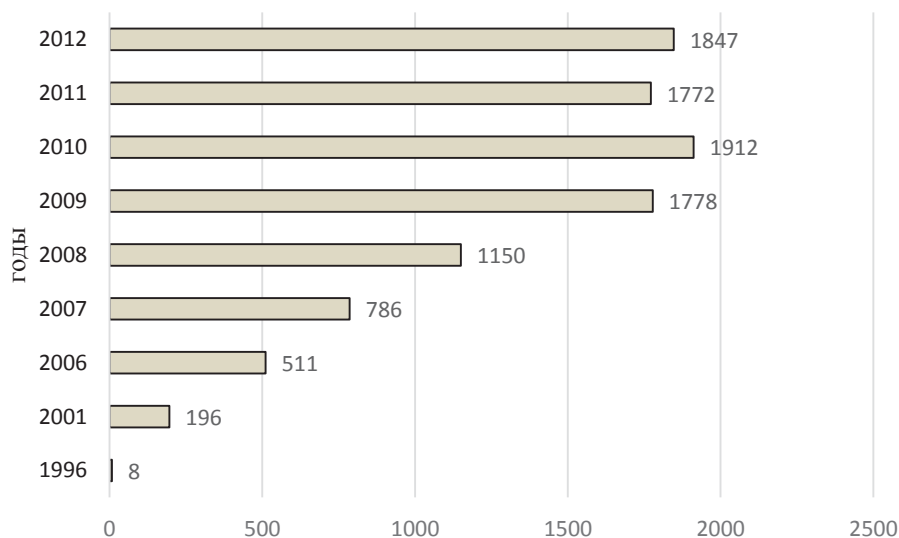

Фиг. 11. Динамиката на броя на регистрираните земеделски потребителски кооперации в Русия (без кредитни), бр.

Fig. 11. Dynamics of the number of registered agricultural consumer cooperatives in Russia (without credit), number

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. / Росстат – М., 2018, с. 522.*

Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb. / Rosstat – М., 2018, p. 522.*

Фиг. 12. Регистрирани земеделски потребителни кредитни кооперации, бр.
Fig. 12. Registered agricultural consumer credit cooperatives, number

Източник: Министерство селското хозяйство Российской Федерации (Минсельхоз России).

Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

ства „Росселхозбанк“ и „Росагролеизинг“, предприемат допълнителни мерки, насочени към стимулиране на развитието на земеделските кооперации“.

2. Списък с инструкции на Президента на Руската федерация след срещата за развитие на селското стопанство от 30 октомври 2017 г. № ПР-2197.

3. Списък с инструкции на Президента на Руската Федерация след среща с членове на Правителството на Руската федерация от 15 август 2017 г. № ПР-1603:

- Клауза 3. Акционерното дружество „Федерална корпорация за развитие на малки и средни предприятия“ съвместно с Министерството на земеделието на Русия и субектите на държавните органи на Руската федерация да предприемат мерки за въвеждане на най-добрите регионални практики за управление на системата за коопериране в селското стопанство и нейното развитие в съставните структури на Руската федерация.

„Всероссийски“ конгреси на земеделските кооперации в Русия:

- **Първият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации** е проведен на 21–22 март 2013 г. в Санкт Петербург. На него е разгледан проектът „Концепции за развитие на кооперациите в селските райони за периода до 2020 г.“, който е одобрен след обсъждане.

- **Вторият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации** се провежда на 3–4 април 2014 г. в Санкт Петербург. Той потвърждава, че кооперативната общност е създадена като самоорганизация, постоянна работа в сътрудничество с федерални и регионални органи на държавното управление.

- **Третият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации** е проведен на 25–26 август 2015 г. в Санкт Петербург. На него са обсъдени въпросите за развитието на кооперациите, вноса, състоянието и начините за усъвършенстване на правна база на земеделските кооперации и участието на младите хора в развитието на селското коопериране. Разгледани са перспективите за развитие на селски потребителски кооперации, кредитни кооперации и одитни съюзи.

• Четвъртият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации е проведен на 10–11 ноември 2016 г. в Москва. На него са обсъдени въпросите на „Аграрното коопериране като стратегически път за развитие на индустрията“.

• Петият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации е проведен на 16–17 ноември 2017 г. в Москва. Обсъдени са въпросите, отнасящи се до кооперативната инфраструктура, включително:

- Развитие на малки стопанства за земеделие в селата и малки, и средни предприятия в селскостопанския сектор – основа за ускорено кооперативно строителство;

- Държавната подкрепа за развитието на земеделските кооперации;

- Законодателството, определящо динамиката на земеделските кооперации;

- Земеделските производителни кооперации – съвременна трудова форма на земеделско предприемачество.

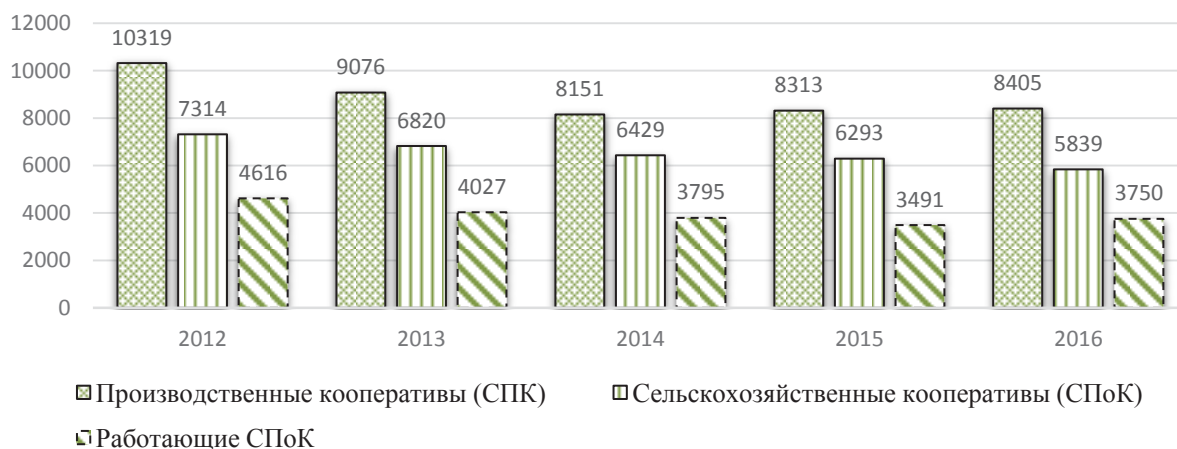
• Шестият „Всероссийски“ конгрес на селските кооперации. На 16 ноември 2018 г. в Москва е проведен VI Всеруски конгрес на земеделските кооперации, на който са обсъдени следните въпроси: опит, проблеми и зада-

чи пред кооперациите. Обсъдени са и: редица мерки за подобряване на законодателната рамка, с цел опростяване на условията за създаване на селскостопански кооперации; проблемите и задачите пред селскостопанските кооперации на Русия в съвременните условия.

Основните проблеми в развитието на кооперирането в селското стопанство в Русия са: липса на държавна подкрепа; слабо взаимодействие с институциите за развитие; несъвършенство на кооперативното законодателство; несъвършенство на механизмите за вътрешно регулиране на кооперациите; ниска информираност на жителите на селските райони.

Мерките за преодоляването им са свързани с: провеждане на активна информационна компания; популяризиране на най-добрия опит на кооперациите; информиране на обществеността за съществуващите институции за подпомагане и мерки за подкрепа; непрекъснато обучение на специалисти и ръководители на кооперации; осигуряване на междуведомствено взаимодействие на значителни институции за подкрепа чрез единен център за развитие на компетенции за коопе-

Количество селскостопанских кооперативов в России за 2012–2016 г.

Фиг. 13. Динамика на земеделските кооперации в Руската федерация, 2012–2016 г.

Fig. 13. Dynamics of agricultural cooperatives in the Russian Federation, 2012–2016

Източник: Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).
Source: Ministry of Agriculture of the Russian Federation.

рирането в селското стопанство; подкрепя на предприятието – АГРЕГАТОР при формиране на кооперациите.

Фактори за успех за развитие на кооперациите в регионите:

- Въвеждане на тристепенна система за управление и информация за коопериране: Регион > Област > Селище.

- Създаване на инфраструктура за развитие на кооперациите:

- Фондове за поддържане;

- Центрове за компетентции;

- Мрежа на земеделски потребителни кредитни кооперации;

- Организация на пазара на продукти за сътрудничество:

- Услуги за електронна търговия;

- Панаирни мероприятия;

- Търговска мрежа от малки формати;

- Укрепване на материалната и техническата база:

- държавно подпомагане на материално-техническата база на кооперациите;

- Изграждане на кооперативни пазари.

Към 1 януари 2017 г. в Руската федерация функционират 5839 земеделски потребителни кооперации, включително: обслужващи – 813 (13%); за преработка – 1032 (18%); други – 1203 (21%); за продажби – 985 (17%); за доставка – 425 (7%); за кредит – 1381 (24%).

Броят на членовете на СПоК възлиза на 392 420, включително: кредитни – 289 935; за доставка и маркетинг – 46 162; обслужващи и други – 33 681; за преработка – 22 712.

Сумата, за която СПоК е изплатил стоки, извършени услуги и работи възлиза на: за кредит – 2,3 милиарда рубли; за преработка – 2,8 милиарда рубли; за доставка – 12,6 милиарда рубли; за обслужване на продажбите – 5,1 милиарда рубли.

В Русия безвъзмездна помощ на малкия бизнес се предоставя в следните области:

1. Безвъзмездна помощ за начинаещ фермер в размер на 1,5–3,0 милиона рубли. (10% – собствени средства на фермера, 90% – безвъзмездна помощ от Министерството на земеделието на Руската федерация);

2. Безвъзмездна помощ за развитие на семейна ферма за животновъдството в размер на 21,6–30,0 милиона рубли (40% от собствените средства на фермера, 60% – безвъзмездни средства);

3. Безвъзмездна помощ за развитие на материално-техническата база на земеделската кооперация (40% собствени средства на СПоК, 60% – безвъзмездна помощ).

От 2018 г. се води курс за създаване на експортно ориентирани кооперации.

В съответствие с постановлението на Правителството на Руската федерация от 31 март 2017 г. № 396 през 2017 г. условията на „безвъзмездни“ програми за подпомагане на дребномащабното земеделие са променени с цел консолидиране на субсидиите, които предвиждат промяна на показателите за ефективност:

- Брой работни места;

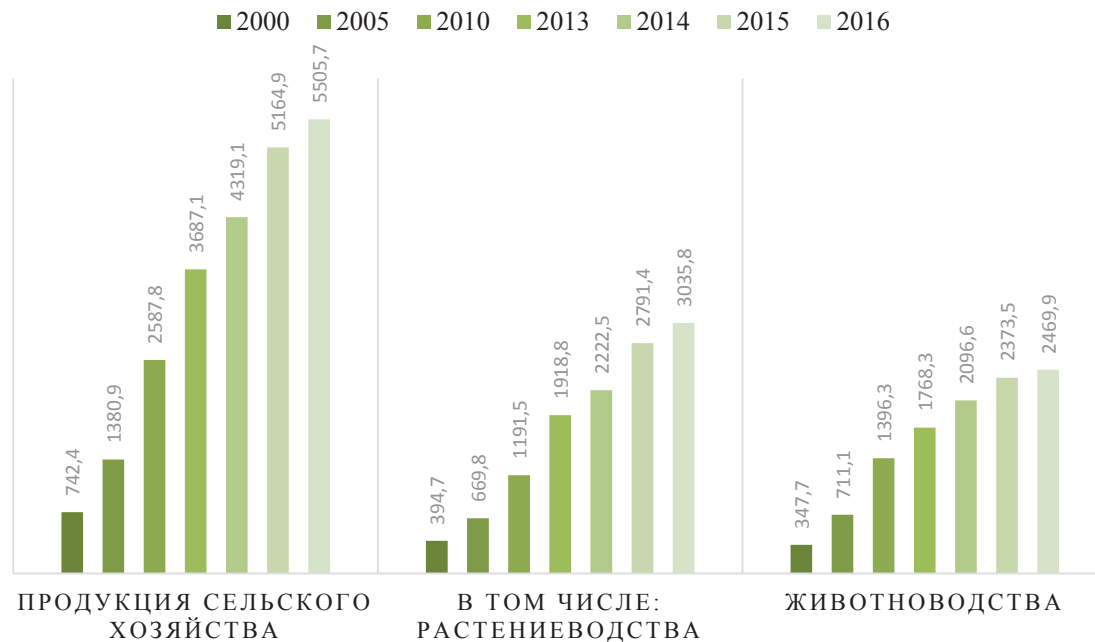
- Увеличаване на производството и продажбата на селскостопански продукти.

Развитието на земеделските кооперации е неразривно свързано с развитието на селскостопанското производство.

Обемът на селскостопанската продукция в Русия в действителни цени нараства от 742,4 милиарда рубли през 2000 г. до 5654 милиарда рубли през 2017 г., т.е. 7,6 пъти. Обемът на растениевъдството през този период се е увеличил 7,7 пъти (от 394,7 милиона рубли на 3033,2 милиона рубли), обемът на животновъдството – 7,5 пъти (от 347,7 милиона рубли на 2620,8 милиона рубли).

Обемът на растениевъдството в общата селскостопанска продукция възлиза на 53,6% през 2017 г. (фиг. 14).

Трябва да се отбележи, че най-голям дял в общия обем на селскостопанската продукция заемат земеделските организации – 2978 милиона рубли, или 52,7%. 34,6% от селскостопанските продукти (общо 1957,9 милиона рубли) са произведени в домакинствата. Обемът на селскостопанската продукция в селските (фермерски) стопанства възлиза на 718,1 милиона рубли през 2017 г. (12,7% от общото селскостопанско производство) (фиг. 15).

Фиг. 14. Производство на селскостопански продукти в Русия за 2000–2017 г. (на реални цени), милиарди рубли
 Fig. 14. Production of agricultural products in Russia for 2000–2017, (real prices) billion rubles
 Източник: Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. / Росстат – М., 2018, с. 522.
 Source: Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb. / Rosstat – М., 2018, p. 522.

Производство продукции сельского хозяйства в России по категориям хозяйств (в фактически действовавших ценах за 2000-2017 годы) млрд. руб.

Фиг. 15. Селскостопанска продукция в Русия по категории ферми за 2000–2017 г. (в реални цени), милиарди рубли
 Fig. 15. Agricultural production in Russia by farm category for 2000–2017 (real prices), billions of rubles
 Източник: Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. / Росстат – М., 2018, с. 522.
 Source: Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb. / Rosstat – М., 2018, p. 522.

В Русия се наблюдава тенденция за намаляване на засетите площи. Ако през 1992 г. засятата площ е била 108,7 милиона хектара, то през 2000 г. тя е 74,2 милиона хектара, а през 2017 г. – 54,4 милиона хектара, т.е. намалява 2 пъти, в сравнение с 1992 г. (фиг. 16).

Структурата на обработваемите площи в Русия през 2017 г. е показана в табл. 4.

Интерес представлява анализът на производството на основните видове селскостопански продукти в домакинствата (табл. 5) и в селските (фермерските) домакинства (табл. 6).

Фиг. 16. Обработваема площ в Русия за 1992–2017 г., милиони хектара
Fig. 16. Arable land in Russia for the years 1992–2017, millions of hectares

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. / Росстат – М., 2018, с. 522.*
Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb. / Rosstat – М., 2018, p. 522.*

Таблица 4. Обработваема площ на селскостопански култури по категории стопанства през 2017 г. (милиони хектара)

Table 4. Arable crop area by category of holdings in 2017 (millions of hectares)

	Общо посевна площ	В това число:			
		Зърнени и бобови култури	Технически култури	Картофи, тикви и зеленчукови култури	Фуражни култури
Стопанства от всички категории в това число:	80,6	47,7	13,9	2,7	16,3
Селскостопански организации	54,4	31,6	9,8	0,3	12,7
Домакинства	3,1	0,5	0,0	2,1	0,5
Селски (фермерски) стопанства ¹⁾	23,1	15,6	4,1	0,3	3,1

¹⁾ Включително индивидуални предприемачи.

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб./Росстат – М., 2018, с. 522.*
Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb./Rosstat – М., 2018, p. 522.*

Таблица 5. Производство на основни селскостопански продукти в домакинствата (млн. тона)
Table 5. Production of basic agricultural products in households (million tons)

Година	1992	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Картофи	29,9	26,9	25,0	17,8	24,8	25,3	26,1	24,2	22,8
Зеленчуци	5,5	8,1	8,4	8,7	10,2	10,8	10,8	10,8	10,3
Плодове и ягоди	2,0	2,3	1,9	1,8	2,3	2,3	2,2	2,5	2,1
Говеда и домашни птици за клане (кланично тегло)	2,9	2,5	2,6	2,6	2,3	2,2	2,2	2,1	2,1
Мляко	14,8	16,4	16,1	16,0	14,7	14,5	14,1	13,5	13,1
Яйца, млрд. бр.	11,2	9,8	9,5	9,0	8,7	9,0	8,8	8,6	8,5
Вълна (във физическо тегло), хиляди т.	57	23	27	29	27	28	27,	26	27

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб./Rosstat – М., 2018, с. 522.*

Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb./Rosstat – М., 2018. p. 522.*

Таблица 6. Производство на основните видове селскостопански продукти от фермерски стопанства¹⁾, (хиляди тона)
Table 6. Production of basic types of agricultural products by family farms¹⁾, (thousands of tonnes)

Година	1992	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Зърно (тегло след преработка)	2232	5513	14272	13339	22749	26600	27517	33388	39425
Захарно цвекло	512	690	2232	2419	3892	3454	4147	6018	6032
Слънчогледово семе ²⁾	180	567	1772	1413	2870	2491	2717	3400	3299
Картофи	307	375	802	1175	2052	2365	2895	2654	2510
Зеленчуци	78	263	781	1388	2094	2101	2427	2379	5296
Говеда и домашни птици за клане (кланично тегло)	56	80	119	210	236	263	279	290	301
Мляко	248	568	981	1484	1804	1918	2035	2195	2391
Яйца, млн. бр.	24	141	260	303	300	321	369	444	465
Вълна (във физическо тегло)	1,4	2,2	9,6	14	18	19	19	21	21

¹⁾ Включително индивидуални предприемачи.

²⁾ С 2013 г. – тегло след преработка.

Източник: *Россия в цифрах. 2018: Крат. стат. сб./Rosstat – М., 2018, с. 522.*

Source: *Russia in numbers. 2018: Krat. stat. sb./Rosstat – М., 2018. p. 522.*

В домакинствата преобладават следните видове селскостопански продукти: картофи, зеленчуци, мляко. Селските (фермерски) стопанства произвеждат основно захарно цвекло, слънчогледово семе, зърно, зеленчуци и мляко.

Анализът на селскостопанската продукция по вид продукти и по категория стопан-

ство определя посоката на създаване и функциониране на земеделските кооперации.

4. Заключение

В статията е направен опит за сравнителен анализ на развитието на кооперативните

структури в България и Русия от момента на създаването на първите кооперации до наши дни. Резултатите показват, че трансформацията на управленската структура, в съответствие с ценностите, принципите и практиката на кооперациите оказва пряко влияние както върху броя на земеделските кооперации, върху удовлетвореността/недоволството на членовете, така също и върху икономическата ефективност. Доказано е, че върху противящите изменения в земеделските кооперации влияние оказват както водещите социално-икономически фактори, така и разнопосочни идеологически течения.

В хода на това проучване беше установено, че в периоди, когато нивото на удовлетвореност на членовете е по-високо, броят на кооперациите се увеличава, и обратно. Във всеки един етап от развитието на земеделските кооперации връзките между удовлетвореността на членовете, ценностите, принципите, съществуващите управленски структури се различават значително.

5. Литература

- Дахов, И. Г. (2008). Развитие кооперативов в современной России [Текст]: монография / И. Г. Дахов, В. И. Теплов. Белгород. Издательство БУКЭП, с. 249.
- Йовчевска, Пл. (2016). Поземлените отношения: икономически ракурси. София. Институт по аграрна икономика. ISBN 978-954-8612-10-4.
- Копева, Д. (2012). Поземлените отношения в началото на XXI век. Ракурс. С.
- Наговицина, Л. П. (2016). Потребительская кооперация России [Текст]: монография / Науч. ред.: Л. П. Наговицина, Е. Е. Тарасова. Белгород: Издательство БУКЭП, с. 657.
- Наговицина, Л. П. (2018). Информационное обеспечение экономики заготовительной деятельности потребительской кооперации [Текст] / Л. П. Наговицина, М. И. Дроздова, Е. В. Наговицина. Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права, № 4(71), с. 287-297.
- Теплов, В. И. (2014). Потребительская кооперация: трансформация квазирыночного института в институт развития. *Фундаментальные исследования*, 12(9), с. 2751-2755.
- Теплов, В. И. (2018). Развитие сельскохозяйственной потребительской кооперации России в тренде современных направлений государственной поддержки [Текст] / В. И. Теплов. Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права, № 1(68), с. 9-26.
- Теплов, В. И., & Тарасова, Е. Е. (2007). Проблемы и перспективы развития кооперативного движения в России. *Вестник Белгородского университета потребительской кооперации*, (3), с. 3-8.
- Теплов, В. И., Саров, А., & Тарасова, Е. Е. (2019). Формирование и развитие сельскохозяйственной кооперации в России и Болгарии. *Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права*, (6 (79)), 322-363.
- Теплов, В. И., Тарасова, Е. Е., & Уколова, Л. В. (2015). Исследование зарубежного опыта функционирования кооперативов предпринимателей: теория, практика, преимущества. *Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права*, № 2(54), с. 9-21. 9.
- Теплов, В. И., Тарасова, Е. Е., Исаенко, Е. В., & Теплова, Л. В. (2019). Кооперация и глобализация: проблемы и перспективы. In *Актуальные проблемы глобальных исследований: россия в глобализирующемся мире* (pp. 336-344).
- Уколова, Л. В. (2016). Сельскохозяйственная кооперация [Текст]: учебное пособие 5-е изд., испр. и доп. / Л. В. Уколова. – Белгород: Издательство БУКЭП, с. 295.
- Barton, D.G. (1989). "What is a cooperative?" In: D.W. Cobia (ed.) *Cooperatives in agriculture* Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, pp. 1-20.
- Bijman, J. & M. Hanisch. (2012). Support for Farmers' Cooperatives; Developing a typology of cooperatives and producer organisations in the EU. Wageningen: Wageningen UR.
- Boevsky, I. (2007). Kooperatsiyata na 21 vek – moderna viziya i kreativen menidzhmunt. *Economical Alternatives*, issue 4, pp. 90-102, (BG).
- Boevsky, I., & Sarov, A. (2017). Cooperative Governance-Challenges and Perspectives. In *Proceeding Scientific Forum The XXI Century Business-Trends and Challenges*, UNWE, Sofia (pp. 366-377).
- Boevsky, I., & Sarov, A. (2017). Governance Structure in Bulgarian Agricultural Cooperatives. In *Proceeding Scientific Conference "The Role of Family Businesses for Sustainable Rural Development" (22 and 23 February 2017) Plovdiv* (pp. 129-140).
- Boevsky, I., Laurinkari, J. (2017). Die Zukunftsperspektiven des Genossenschaftswesens als Teil der Sozialwirtschaft - Grundstrukturen des Genossenschaftswesens am Beispiel Bulgariens. *Europäischer Hochschulverbund, Wismar, Deutschland*.
- Dülfer, E. (1995). Betriebswirtschaftslehre der Genossenschaften und vergleichbarer Kooperative.(2.

Aufl.) Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Hanisch, M. (2003). Property Reform and Social Conflict, Shaker, Aachen. Berlin, Humboldt-University, Diss.

Marinova, T., & Nenovsky, N. (2017). Histoire et transformation institutionnelle des banques coopératives bulgares: de l'Empire ottoman à la Première Guerre mondiale. *Revue internationale de l'économie sociale: Recta*, (343), 131-146.

Minkov, M., Lutsov, Iv. (1969). Poyava i razvitie na TKZS v Bulgaria. pp. 112. (BG).

Münkner, H. H. (1995). *Chances of co-operatives in the future: contribution to the International Co-operative Alliance centennial 1895-1995.* Institut für Kooperation in Entwicklungsländern.

Palazov, I. (1947). Teoriya i practica na kooperatsiyata. S. (BG).

Sarov, A. (2014). „Ravnishte na potentsialna inovatsionna aktivnost na zemedelskite kooperatsii v Bŭlgariya”, *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 4/2014: pp. 31-38.

Sarov, A. (2016). Innovations in the Governance Structure of Agricultural Production Cooperatives in Bulgaria. Proceeding 147th EAAE Seminar “CAP Impact on Economic Growth and Sustainability of Agriculture and Rural Areas”, Sofia, Bulgaria, October 7-8, 2015, pp. 149-155.

Sarov, A. & Boevski, I. (2016). Predizvikatelstva pred upravlението na zemedelskite kooperatsii v Bŭlgariya. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 1, pp. 44-53. (BG).

Sarov, A. & Boevsky, I. (2018). Governance Structures of the Agricultural Co-Operatives in Bulgaria-Concepts and Practices. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, (11), pp. 215-231.

Sarov, A. (2017). Upravlениe na zemedelskite kooperatsii-predizvikatelstva i perspektivi. IAI, SSA. Dissertation thesis, (BG).

Программа I международного социально-экономического форума „Роль кооперативных форм хозяйствования в развитии городских и сельских территорий. Региональный аспект“. Вопросы теории и истории кооперативного движения в России. Самара, 2008.

Программа первого всероссийского съезда сельских кооперативов „Международная агропромышленная выставка „Агрорусь – регионы“, ВК „Ленэспо“. 21–23 марта 2013 года. Санкт-Петербург, 2013.

Россия в цифрах. 2018. Крат.стат.сб./Росстат – М., с. 522.

Ministry of Agriculture and Food. (2019). Agrostatistics.

Statisticheski godishnik NRB, 1969. (BG).